

Modersmål har vi allihopa – här med, och där med

LILIAN NYGREN-JUNKIN

I debatten förekommer ofta påståenden om att personer med annat modersmål än svenska inte bör lägga tid på undervisning i detta modersmål – att det till och med skulle hindra deras möjlighet att lära sig svenska. Lilian Nygren-Junkin kan berätta att det förhåller sig tvärtom.

Frågar man en person i Sverige vad han eller hon har för modersmål, får man i regel det förväntade svaret ”svenska”. Men i dag finns det många undantag från den regeln, närmare bestämt omkring tolv procent av landets befolkning. Vänder man sig med samma fråga till elever i den svenska skolan ligger andelen som skulle svara med ett annat språk än ”svenska” något högre, runt femton procent. I storstadsområdena blir genomsnittet upp emot det dubbla. Bakom

dessa siffror döljer sig en synnerligen brokig språkmiljö – det talas över hundra olika modersmål i dagens mångkulturella Sverige.

Att modersmålet (eller *förstaspråket*, som det också kallas i forskningen) har en central betydelse för vår identitet är nog de flesta överens om. När jag som svensk i utlandet plötsligt hör mitt hemlands vilda tungomål talas i närheten lystrar jag till, ser mig omkring för att upptäcka talaren och upplever kanske att hjärtat klappar lite snabbare. Många känner säkert igen sig i det här. Innan man vet ordet av, har man gått fram till en total främling och hejat, presenterat sig och börjat prata som om man vore gamla vänner. Vi identifierar oss genom vårt gemensamma språk och vår svenska identitet lyser ur ögonen på oss. Inte har vi en tanke på att folk omkring oss inte begriper ett dyft av det vi säger.

Om man som iranier i Sverige hör persiska talas, är det inte så konstigt om man reagerar på precis samma sätt. Det som däremot skulle vara konstigt är det rakt motsatta, d.v.s. att inte använda modersmålet med sina landsmän utan konversera med mer eller mindre ansträngning på det lokala majoritetsspråket, som man behärskar mer eller mindre bra. Precis som för utlandssvensken blir modersmålet en bärare inte bara av kulturarvet utan även av den personliga identiteten.

Det är dock inte bara för identiteten som modersmålet är en central faktor. Det har även en avgörande betydelse för språkutvecklingen, vilket kan verka självklart för alla i enspråkiga miljöer. Mindre

Ett väl utvecklat modersmål är bästa grunden för ett väl utvecklat andraspråk.

uppenbart är det emellertid att förstaspråket har ett stort inflytande över hur väl en persons andraspråk utvecklas. (*Andraspråk* är ett språk som inte är ens modersmål men som man lär sig i en miljö där det används. Det är alltså inte lika med *främmande språk*.) Språkforskare både i Sverige och internationellt är helt överens på den punkten (se t.ex. forskningsöversikten i Skolverkets rapport *Flera språk – fler möjligheter* och kapitel 4 i dokumentet *Att läsa och skriva* från Myndigheten för skolutveckling). Däremot verkar det inte som om våra politiker har tagit till sig den informationen ännu, och även bland "folk på gatan" tycks den här kunskapen saknas hos många. Vad man tror sig "veta" är

snarare uppfattningar som presenterades under den tidigare hälften av förra seklet och som var baserade på, med dagens mått mätt, undermåligt genomförda undersökningar.

Tvåspråkighet bra för hjärnan

En sådan vanföreställning är att det inte skulle vara bra för ett barn att utveckla sitt modersmål om det är ett annat än majoritetsspråket. Modersmålet skulle på något vis "vara i vägen för" tillägnandet av majoritetsspråket som andraspråk och orsaka förvirring och försening i barnets språkutveckling. Resonemanget bakom denna uppfattning är baserat på tanken om ett begränsat språkutrymme i människohjärnan, vilket skulle innebära att mer än ett språk inte får plats på samma gång. Vi som är två- eller flerspråkiga – och det är majoriteten av världens befolkning – vet utifrån vår egen erfarenhet att så inte är fallet. Under senare hälften av 1900-talet började även språkforskarna upptäcka detta och vetenskapligt dokumentera det. De kunde visa att förmågan att använda mer än ett språk inte bara är en praktisk fördel i ett allt mer internationaliserat samhälle, utan det är också positivt för individens kognitiva förmåga, alltså förmågan att tänka.

De första vetenskapliga beläggen för detta lades fram i början av 1960-talet då forskarparet Gardner och Lambert utvärderade effekterna av en ny tvåspråkig skolform i Kanada. Förutom mätning av språkfärdigheterna och ämneskunskaperna, hade de även fått i uppdrag att undersöka om några negativa effekter på elevernas intellekt kunde avläsas i resultaten på de intelligenstest som ingick i utvärderingens olika instrument.

Helt oväntat fick de två forskarna fram

resultat som visade att eleverna i de tvåspråkiga skolorna uppvisade bättre resultat på intelligenstesten än de enspråkiga eleverna i kontrollgruppen. Efter testning på andra tvåspråkiga elever kvarstod samma omvälvande slutsats: att ha två språk i stället för bara ett var inte bara oskadligt utan till och med bra för den kognitiva utvecklingen. Andra forskare gjorde ytterligare undersökningar på andra tvåspråkiga skolpopulationer, med noggranna kontroller av variabler som socioekonomiska faktorer och ålder/kön, och fler rapporter om tvåspråkighetens positiva inverkan på intelligenstestresultaten lades fram.

Sedan dess har fler undersökningar genomförts såväl i Sverige som i andra län-

**Elever som fått
hemspråks-
undervisning var
också bättre i
engelska.**

der, vilka ger belägg för att elever med väl utvecklade färdigheter i både sitt förstaspråk (i regel ett minoritetsspråk) och skolans språk (deras andraspråk och i regel majoritetsspråket) får dels bättre skolresultat överlag än deras enspråkiga kamrater, dels bättre färdigheter i ytterligare språk som ingår i skolans kärnämnen (t.ex. engelska i Sverige). Margret Hill publicerade 1995 en undersökning av 42 gymnasieelever i Göteborg med annat modersmål än svenska; alla bodde i mångkulturella stadsdelar. Av det materialet framkom, att de elever som sedan första årskursen oavbrutet hade deltagit i skolans hemspråksundervisning – numera benämnt *modersmålsundervisning* – uppvisade inte bara de bästa färdighet-

erna i förstaspråket utan även i svenska, jämfört med dem som inte hade fått lika mycket undervisning i sitt modersmål i skolan. Dessutom hade de här eleverna bättre genomsnittsbetyg och bättre betyg i engelska än vad deras enspråkiga svenska jämnåriga hade fått. De elever som deltagit i hemspråksundervisning under en del av grundskolan men sedan hoppat av, hade resultat som var jämförbara med de enspråkiga svenska eleverna, medan de elever som avbrutit deltagandet efter bara en kort tid kunde redovisa sämre skolframgång än sina svenska jämnåriga (Den sistnämnda gruppen hade enligt både sin egen och utomstående bedömning mest problem med att använda svenska språket, men var trots det den grupp som till största delen ”kände sig mest som svenskar”).

Likartade resultat återfinns i en mycket större undersökning från USA som Thomas och Collier presenterade 2002. I motsats till Hill, vars underlag bestod av ett ganska begränsat antal ungdomar som intervjuades under en begränsad tid, hade Thomas och Collier följt över 42 000 elever under tolv års tid, från första till sista skolåret. Alla deltagarna i studien hade börjat skolan utan några kunskaper i engelska språket. Den här gigantiska undersökningen visade att studieresultaten för de elever som fått undervisning både på sitt förstaspråk och på engelska i skolan, åtminstone till och med det sjätte skolåret, sammantaget var bättre än genomsnittresultatet för de enspråkigt engelsktalande eleverna. Däremot fick alla de flerspråkiga elever som inte kontinuerligt fått någon undervisning på modersmålet i snitt sämre resultat än de enspråkiga eleverna. En del av dem hade dock fått undervisning på både första- och andra-

språket under en kortare övergångsperiod. De klarade skolarbetet något bättre än de som bara hade fått andraspråksundervisning när de började skolan. Hur mycket sämre det gick för de här lågpresterande grupperna berodde på vilken modell som hade använts för att undervisa dem i engelska som andraspråk.

Mindre modersmålsundervisning

Modersmålet verkar alltså spela en avgörande roll när det gäller både språk- och kunskapsutveckling. Enligt Skolverkets statistik är det en större andel flerspråkiga elever än enspråkiga svenska elever som inte uppnår målen i grundskolan. Myn-digheten för skolutveckling påpekar dessutom att detta är en negativ trend med en allt större procent elever med utländsk bakgrund som går ut skolår 9 utan behö-righet till gymnasiets nationella program eller till och med helt saknar slutbetyg. Utifrån de studier som citerats ovan är det inte svårt att ana sambandet mellan dessa försämrade skolframgångar och de ned-skärningar i undervisning i andra första-språk än svenska, som gjordes på 1990-talet och kom att sammanfalla med att terminologin ändrades från *hemspråk* till *modersmål*. (Ironiskt nog genomfördes detta namnbyte för att tydligare markera dels att de andra förstaspråken skulle an-ses jämställda med majoritetsspråket svenska, dels att dessa språks använd-ningsområde på intet sätt skulle uppfattas som begränsat till hemmets sfär. I realite-ten blev resultatet i stället en begränsad tillgång till modersmålsundervisning för elever med annat modersmål än svenska.)

Förklaringen till de flerspråkiga elevernas svårigheter att som grupp – men en grupp med enormt stora individuella vari-ationer – leva upp till de krav som skolans

mål ställer i betygskriterierna, brukar vara att det är brister i deras svenska språkfär-digheter som ställer till problem. Och visst ligger det ett stort mått av sanning i det. Skolans språk i läromedel och andra undervisningsmaterial kräver en mycket god förmåga att använda svenska, inte minst i skrift. Att uppnå den förmågan är mindre problematiskt för elever som har svenska som sitt förstaspråk än för dem som har det som sitt andraspråk. Dessa drabbas dels av bristande tillgång på in-födda talare av svenska i närmiljön, dels av bristande undervisning i svenska som andraspråk. Därtill kommer bristande un-dervisning i modersmålet. Forskningen i dag visar entydigt att ett väl utvecklat mo-dersmål är den bästa grunden för ett väl utvecklat andraspråk. Men för att mo-dersmålet ska få utrymme att växa och mogna till en åldersmässigt adekvat nivå, behöver det få sin givna plats i skolans värld, den del av samhället där barn och ungdomar tillbringar sin mesta vakna tid. Vi såg i de redovisade studierna ovan att de flerspråkiga elever som klarade skolar-betet bäst, till och med bättre än de en-språkiga eleverna, var de som hade fått använda och utveckla sina modersmål i skolan, antingen genom att delta i mo-dersmålsundervisning eller genom att få använda modersmålet för att tillägna sig ämneskunskaper.

Vänd trenden

Att i skolan få lära sig att läsa och skriva på sitt modersmål har också enligt inter-nationell forskning en positiv effekt både på skriv- och läsförmågan på majoritets-språket och på elevens skolframgång i sin helhet. Det budskap skolan ger genom att se elevens modersmål som värdefullt och relevant i skolsammanhang bidrar till att

stärka elevens självbild, vilket i sin tur har en positiv inverkan på inläringen i skolan av både andraspråket och övriga kunskaper och färdigheter. Lyfts därtill värdet av att kunna två eller flera språk fram som en tillgång för både eleverna och majoritetssamhället, kan skolan bättre motivera de flerspråkiga eleverna att satsa såväl på modersmål och andraspråk som på skolframgång i allmänhet. Genom att ibland låta eleverna arbeta i klassrummet på sina respektive modersmål och ge status åt de färdigheter som eleverna har med sig – men som kanske inte läraren behärskar – blir det lättare för elever med utländsk bakgrund att i sin tur se det skolan erbjuder som betydelsefullt och angeläget. Det handlar om ömsesidig respekt.

På senare år har man i en del skolor i Sverige tagit fasta på dessa resonemang och forskningsresultat. Det gäller vissa skolor i storstädernas mångkulturella förortsområden liksom skolor i mindre städer som Eskilstuna och Kristianstad, där man känt ett behov av att vända eller förebygga den negativa utvecklingen när det gäller skolframgång för elever med utländsk bakgrund. De här skolorna har introducerat undervisning både i och på elevernas modersmål, så att det t.ex. går att få undervisning i matematik på arabiska och bosniska eller samhällsorienterande ämnen på albanska och kurdiska. Samtidigt får eleverna förstas alla övriga ämnen på svenska och har tillgång till undervisning i svenska som andraspråk. Myndigheten för skolutveckling har på sin hemsida en länk som heter "Flerspråkig

undervisning", där man kan läsa om ett flertal sådana initiativ. De har visat sig vara mycket framgångsrika och populära bland såväl eleverna som lärarna. Även föräldrarna och de svenskspråkiga lärarna uppskattar dessa alternativa undervisningsformer, då eleverna inte bara uppvisar ökad motivation för skolarbetet i sin helhet och positiva attityder till att studera utan även i en del fall rapporteras ha fått bättre språkfärdighet i svenska.

Tyvärr utgör de här skolorna undantagen snarare än regeln, och modersmålsundervisningen för i många skolor en osäker tillvaro och är helt avhängig tillgången på en tillräckligt stor elevgrupp – minst fem elever med samma språk inom samma kommun – samt, inte minst, pengar. Det blir de kortsiktigt tillgängliga resurserna som styr, inte det som bäst gagnar de flerspråkiga elever-

**Modersmåls-
undervisningen
för i många
skolor en osäker
tillvaro.**

nas språk- och kunskapsutveckling. Det är knappast en tillfällighet att sådana resonemang får särskilt stort gehör, när det blåser snåla vindar i det invandrarpolitiska klimatet. I våra grannländer Norge och Danmark har nedskärningar i flerspråkiga elevers rätt till undervisning i andra modersmål än "nationalspråket" gått hand i hand med valframgångar för främlingsfientliga politiska partier. Samma utveckling har ägt rum i Nederländerna.

Det är alltså inte bara i de skandinaviska länderna som hemspråks- eller modersmålsundervisning har erbjudits elever med utländsk bakgrund inom det allmänna skolsystemets ram. I en EU-finansierad studie i början av 2000-talet, *The Multilingual Cities Project*, som undersök-

te andelen och graden av flerspråkighet hos elever mellan sex och tolv års ålder, deltog förutom Sverige fem länder på den europeiska kontinenten, däribland Nederländerna. Dessa hade alla någon form av modersmålsundervisning för elever med utländsk bakgrund. Vidare har denna undervisning förekommit i det allmänna skolsystemet i såväl Australien som Kanada sedan 1970-talet, vilket är lika länge som här i Sverige; i början på 80-talet var jag själv hemspråkslärare i svenska i Toronto. Som redan nämnts finns det även i USA skolor med modersspråksundervisning som deltog i Thomas och Colliers omfattande undersökning.

När svenska skolor i dag sätter ekonomiska intressen framför elevernas bästa, blir följden lätt att vissa elevgrupper drabbas. En sådan absurd konsekvens kan vara att flerspråkiga elever nekas modersmålsundervisning för att skolan behöver reparera ett antal sönderslagna fönster, utan att den här elevgruppen alls varit inblandad i skadegörelsen (Jonsson Lilja 1999, personlig kommunikation 2001). Om skolan menar allvar med att vilja främja skolframgången för elever med utländsk bakgrund, måste skolledare och skolpolitiker i Sverige börja ta till sig vad forskarna säger och erfarenheterna ”på fältet” bekräftar, nämligen att förstaspråket ”banar väg” i hjärnan för andraspråket - och ytterligare språk - genom att det är det första redskap hjärnan använder för att lära ord och bilda begrepp. Det utgör därför den kognitiva utvecklingens första fas, och det är på modersmålet vi börjar utveckla våra minnesfunktioner.

Det ena språket hjälper det andra

När förstaspråkets utveckling stannar av, blir det därför i regel också så, att andra-

språket inte heller kommer vidare. Får modersmålet en chans att ta ett stort kliv framåt och närma sig en nivå som motsvarar elevens ålder, t.ex. genom ett längre besök i ett område där det är majoritets-språk, följer färdigheterna i svenska snart efter. Under kompetensutvecklingar och uppdragsutbildningar i flerspråkighet och andraspråksutveckling har jag flera gånger fått ta del av rapporter från de deltagande lärarna, från förskolepedagoger till gymnasielärare, om just detta fenomen, som först verkat förbryllande men under kursen fått sin förklaring. Så här berättar en grundskollärare från ett mindre samhälle i södra Västergötland, som just avslutat en sådan kompetensutveckling på distans: ”Förra året var Francisco borta tre månader. De andra eleverna - och deras föräldrar - undrade om Francisco skulle få gå om femman eftersom han varit frånvarande så länge. Naturligtvis kunde jag inte svara på det. Till min förvåning så hade Franciscos kunskaper i såväl engelska som svenska utvecklats under besöket i Chile. Märkligt, tyckte jag. Efter den här kursen vet jag bättre, en utvidgad bas och utbyggnad i förstaspråket gör att även andra språk utvecklas.” Och så här berättar en annan lärare från samma kurs, som undervisar på en grundskola i Kungälv: ”Zahra [som går i tvåan] frågar alltid om hon inte förstår något arabiskt ord för det är viktigt att förstå arabiska, eftersom de åker till Libanon varje sommar. Det är bra att kunna två språk, så att man kan prata med sina släktingar i Libanon och med arabiska vänner i Sverige. I somras var hon i Libanon bara en månad men hon kände det som om hon hade varit där hela sitt liv. Arabiskan flöt på så bra. När hon kom tillbaka till Sverige var hennes svenska mycket bättre. Det var första gången

som jag upptäckte att svenskan gått framåt trots att hon pratat arabiska hela sommaren. Vi har ju läst detta på kursen hur bra det ska vara. Nu såg jag verkligen resultatet av att arbeta med sitt hemspråk." Mitt sista exempel är hämtat ur en intervju med en gymnasielärare i svenska som andraspråk i Göteborg: "Jag anser att modersmålsundervisningen är jätteviktig för andraspråksinläringen, och jag märker tydligt att de elever som läser sitt modersmål går det bättre för."

Att det inte är frågan om att prioritera det ena eller det andra språket framgår tydligt av ovanstående exempel. Det är en tvåspråkig kompetens som utvecklas, och med den ökade kompetensen i andraspråket ökar också elevernas möjligheter att tillgodogöra sig ämnesundervisningen på svenska. Men innan de har utvecklat den svenska språknivå som krävs för att följa med i undervisningen, och för att ämnesinnehållet ska bli begripligt, kan en lösning vara en modell där modersmålet också används för att inhämta kunskaper. Resultatet blir en situation där i slutändan alla vinner: både svenskan och modersmålet utvecklas och eleverna lär sig det de behöver för att uppfylla betygskriterierna i skolans ämnen, med överbetyg. ■

LITTERATUR

- Att läsa och skriva. En kunskapsöversikt baserad på forskning och dokumenterad erfarenhet.* Myndigheten för skolutveckling, 2003, s. 43–100.
- Bialystok, E.: Acquisition of literacy in bilingual children: A framework for research. *Language Learning* 52, 2002, s. 159–199.
- Clyne, M.: *Community languages. The Australian experience.* Cambridge University Press, 1991.
- Coelho, E.: *Teaching and Learning in Multilingual Schools.* Clevedon/Toronto. Multilingual Matters, 1998.
- Cummins, J.: *Negotiating Identities: Education for Empowerment in a Diverse Society.* Ontario, CA. California Association for Bilingual Education, 1996.
- Extra, G. & Yagmur, K.: *Urban Multilingualism in Europe.* Clevedon. Multilingual Matters, 2004.
- Flera språk – fler möjligheter (utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen).* Rapport 228. Skolverket, 2002, s. 21–211.
- Flerspråkig undervisning.* Myndigheten för skolutveckling, 2005 <www.skolutveckling.se/mangfald>
- Fürstenau, S.: *Mehrsprachigkeit als 'Kapital' im 'transnationalen sozialen Raum'.* Münster. Waxmann, 2003.
- Hyltenstam, K. & V. Tuomela: *Hemspråksundervisningen. I: Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige.* Red. K. Hyltenstam. Studentlitteratur, 1996.
- Jonsson Lilja, S.: *Den mångkulturella skolan – ideal kontra verklighet. Modersmålslärares arbetsvillkor i Göteborg i ett sociologiskt perspektiv.* IPD-rapporter nr 1999:12. Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet, 1999.
- Nygren-Junkin, L. & G. Extra: *Multilingualism in Göteborg. The status of immigrant minority languages at home and at school.* Amsterdam. European Cultural Foundation, 2003, s. 99–116.
- Skolverkets statistik: www.skolverket.se/fakta/index/shtml
- Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle.* Red. K. Hyltenstam & I. Lindberg. Studentlitteratur, 2004.
- Tingbjörn, G.: *Svenska som andraspråk – en introduktion. Lärarbok 1.* Natur och kultur, 1994.
- Viberg, Å.: *Svenska som andraspråk i skolan. I: Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige.* Red. K. Hyltenstam, Studentlitteratur, 1996, s. 110–148.

Lilian Nygren-Junkin är lektor i svenska vid Göteborgs universitet och undervisar bl.a. på lärarutbildningen i svenska som andraspråk. Hon har tidigare arbetat i Kanada som hemspråkslärare i svenska och lärare i engelska som andraspråk.